

Ott fogsz a dús asztál mellett heverni,
s vüroád fellázadt szolganépedet,
hogy rádtörjön s ellopja pénzedet,
s a bort, amelyet mar nem tudsz keverni.

...De mért nem jönnek? Nem kellenek vert
kupáink nékik és a dús borok?
Kakas szól a homályon át s homok
szálad az órán. Óh, mi rossz e perc!

Fanyar kor ez. Maradj ember a gáton,
az ájsötétben is civis Romanus,
s utolsónak menj, meghalni, mint Varus
a vert sereg után. E vak világon

ugyis mindegy, lesz-e, ki süppedő
sírom felett, e rozszant, sárga csonton,
egykor Páris felett majd verset mondjon,
arab, japán vagy néger verselő....

Bús őszi nap. Nézd: áll a chaise a holt
erdőn, hol ránhajolnak a rideg
s tar tölgyágak, mint síri boltívek,
s fölöttünk, mint bitófán, leng a hold,

és minden fát csontvázfehérre fest —
baljós mocsár ez, redves és setét,
germán kocsis, nógasd a vén gebét,
s gyerünk tovább. Fejünkre szállt az est.

A TŐKÉSRENDI TERMELÉS KIALAKULÁSA OROSZORSZÁGBAN

Irta: KOVÁCS KÁROLY

Félreértők és félremagyarázók légiója szorgoskodott a multban és serénykedik manapság is az orosz kapitalizmus fejlődéstörténetének összekúsálásán. Az úttörők e téren azok az orosz közgazdák, történetirők és politikusok voltak, akiknek bizonyos osztályok képviselőiben gyakorlati érdekük fűződött a tények egyoldalú magyarázásához vagy azok kiforgatásához. Ezek a ferditések később más népek irodalmába is utat találtak. Így lopták be magukat a művelt európai ember ismeretkörébe olyan nézetek, amelyek szerint Oroszország a világháború előestéjén siralmasan visszamaradt helyzetben tengődött. Nem hiányoztak természetesen azok, akiknek kapóra jött ez az érvelés. Ezek a táltosok siettek a „barbár elmaradottsággal” magyarázni meg az orosz történelem legutóbbi fejezeteit. De gyakran még a tájékozottabbak is úgy vélekednek, hogy az orosz kapitalizmus fejlődésének okai máshol rejlenek, útja más volt, mint az, amit a nagy európai országok történetéből ismerünk.

Mindezek a nézetek alaptalanok. A tőkés árutermelési az orosz jobbagygzdálkodásba is azokon a csapásokon hatolt be, úgy feszítette szét annak kereteit és lett a gazdasági élet urává, mint más! országokban.

A kapitalizmus kialakulása előtt Oroszországban is három feltétel-

nek kellett előállania. Ezek a következők: 1. megfelelő értéktömegek felhalmozódása kereskedelmitőke, uzsoratóke vagy kincs formájában, hogy a fejlődés bizonyos fokán ipari tőkévé változhassanak; 2. megfelelő piac, hogy a tőkés termelési mód mellett egyre nagyobb mennyiségben előállított árutömegek elhelyezhetők legyenek; 3. széles, két értelemben szabad földönfutó semmitlen réteg, amely egyrészt szabad minden hűbéri köteléktől és oda mehet, ahol nyersanyagbőség vagy más kedvező körülmények jelenléte iparközpontok kialakulását lehetővé teszik, másrészt „szabad” minden termelőszekőztől és ezért munkaerejének árúbabocsátására kényszerül.

Oroszországban ezek a feltételek későbbben jutottak el kiérésükhöz, mint azokban az országokban, amelyek a világkereskedelem útjainak ütközőpontjaihoz közelebb feküdtek. Később, de ugyanolyan alaposan. A kereskedelmi tőke, amely egyaránt halmozódott fel régi kereskedő házak, földesurak, majd a falú jobbmódú rétegei kezén, lassan behatol a paraszti háziiparba. Hovatovább fizetett bérmunkásává változtatja a háziiparosoknak azelőtt a mezőgazdasággal egybenőtt tömegeit. Elválasztja azokat a földtől. Manufaktúrákat hív életre. Később megvalósítja a gépekkel felszerelt modern kapitalista gyáripárt. A jobbágyság egy ideig utjában áll ennek a fejlődésnek. Ezt azonban az 1861 márcus 5-én kihirdetett dekretummal maga a cárizmus takarítja el. Egyrészt, mert retteg a fenyegető parasztfordalomtól. Másrészt a földesuri nemesség, a fejlődő gyáripár még az átszervezést sürgető államhatalom jólfelfogott érdekében.

Ha maga a „felszabadítás” egyelőre nem is tette teljesen szabaddá a parasztságot, mégis lassan felhalmozódott az az ipari tartalékhadsereg, amelyből az ugrásszerűen fejlődő gyáripár munkássága toborzódott. A jobbágyszabadítás következtében egyre szélesebb paraszttömegek váltak semmitlen földönfutókká. A faluközösség legjobb földjeinek negyed sőt harmadrészét, megváltás ürügye alatt, kisajátították a cári uradalmak meg a földesuri birtokok javára. De ez sem volt elég. Emberöltőre szóló elviselhetetlen terheket hengerítettek a volt jobbágyság vállaira. 1914-es értékben mintegy 4 milliárd rubelt voltak kénytelenek fizetni sokkal többre ment ez, mint amennyit a kezükön hagyott és eredetileg községi tulajdont képező földek értek. A moszkvai körzetben pl. egy deszjatyin föld ára 26 rubel körül mozgott, míg megváltás fejében 51 r. 33 kopeket követeltek. A paraszt 15 esztendőn át sokhelyt a föld hozamának kétszeresét adózta. Ez csak úgy volt lehetséges, ha bérmunkával pótolta a hiányt.

„A felszabadítással” rohamos iramban következett be az az erjedés, amelyet addig a hűbéri viszonyok úgy-ahogy feltartottak. A jobbágyfalú lassan felbomlott. A régi termelési rend összeomlott. Maga az élet kezdte ki és ásta alá azt minden oldalról. A tőkés viszonyok lassú eluralkodása nyilvánvalóvá lett.

Ennek ellenére a közélet vezetőinek egy része hosszú évtizedeken keresztül makacs szemethúnyással még egyre azt erősítette, hogy a kapitalizmusnak nincs jövője Oroszországban. Jelenlétét nem tagadhatták többé. Legalább a jelentőségét igyekeztek lekicsinyelni. Azt állították, hogy „a társadalmi munkamegosztás uralmának elve Oroszországban... nem a népet mélyéből nőtt ki, hanem megkísérelte, hogy kívülről hatoljon be abba” (Vjesztnyik Jevropi, 1884. 7. sz.). Leginkább a faluközösség romjaitól remélték azt a csodatevő erőt, ami a kapitalizmus további fejlődése elé gátakat emel. Az obscsina (mir, faluközösség) földet juttat mindenkinek. Így nagy társadalmi egyenlőtlenségek kialakulására

nem is kerülhet sor. Nem akarták beismerni ezek a főleg národnyik irodalmárok, hogy a tények állításuknak merőben az ellenkezőjét bizonyítják. Csak a marxisták, elsősorban Uljanov, ismerték fel helyesen a fejlődés irányát és hirdették, hogy „a faluközösségben élő parasztság nem ellenlábas a kapitalizmusnak, hanem ellenkezőleg, annak legmélyebb és legbiztosabb alapja” (Uljanov: Die Entw. des Kap. 135 o.).

Széles semmitlen néprétegek kialakulása és ezzel egyidejűleg felveszőképes belső fogyasztópiac keletkezése a „jobbágyfelszabadtással” meggyorsult erjedésnek két különböző oldalát jelentik. Jogilag, a községi földek évről-évre megismétlődő kiosztásánál minden községi lakos nagyjából egyenlő területet kapott megművelésre. Amennyiben csak ezt a merev jogi állapotot tekintjük, valóban azt kell gondolnunk, hogy ezek a viszonyok örökös mozdulatlanságra kárhoztatták az orosz gazdasági életet. A dolgok formái merevsége mögött a valóságos életet véve számba, egészen más kép tárul elénk.

A kereskedelmi tőke rohamos fejlődése már korán felforgatja ezeket a patriarkális viszonyokat. A növekvő gabonakivitel meg a gyarapodó városok élelmiszerszükséglete megindítja az áruforgalom vérkeringését. A parasztság egy része, amelynek bármely ok folytán sikerül ezen anyagcserébe termékeinek eladása formájában bekapcsolódnia, jobb helyzetbe kerül. Másik része tönkremegy. A jogi formák szigorú merevsége az egyöntetű falú felbomlását, a parasztság különböző rétegekre való szakadását takarja. Az obscsina tagjainak egy része parlagon heverteti vagy bérbeadja saját földrészét, mert híjával van a megművelés eszközeinek. Másik része vétel vagy bérlet útján a föld meg a mezőgazdasági felszerelés jelentős részét központosítja. A század vége felé már az a helyzet, hogy az orosz falu, az obscsina továbbtengődése ellenére több, egymástól szigorúan elkülönült réteget képez. A legalsóbb réteg semmitlenné lesz és mezőgazdasági vagy ipari bérmunkára kényszerül. Egy másik réteg kétségbeesetten ragaszkodik a földhöz és gyakran a napszámos rétegekénél is kedvezőtlenebb anyagi viszonyok közé süllyed. A felső, viszonylag szűk réteg a falu urává lesz. Ugy gazdasági hatalma, minit jóléte egyre emelkedik. Kialakult azonkívül egy olyan közbeeső réteg, amely hol az utóbbiak közé lendül, hol a törpebirtokosság, vagy a nincstelenek sokmilliós tömegében feneklik meg.

1880 körül a parasztságok 20%-ára úgyszólván az egész európai Oroszország területén a termőföld 35-50%-a jut, míg a gazdaságok 50%-ára a földnek csupán 20-30%-a. Negyedszázaddal később 10 és fél millió szegényparaszt együttesen 75 deszjatyin terület fölött rendelkezik; 1 millió középparaszt 15 m. d.-nal; másfélmillió kulák 70 m. d.-nal; 30 ezer fölbirtokos ugyancsak 70 m. d.-nal. Az 1905. év eseményeinek előestéjén az orosz falvak lakosságának 27%-a földnélküli, negyedrésze 1-5 deszj.-t kitevő kisparcellával bír, harmadrésze 10 d.-nal kénytelen bérelni és csak 15%-a művel 15 d.-nál nagyobb felületet. Az orosz föld 39%-án egyházi- meg cári birtokok terpeszkednek; 26%-a három millió földbirtokos meg aranyparaszt tulajdona, míg 35%-án 100 milliós szegény meg középparaszt lakosság osztozik.

Még kirívóbb képet nyerünk, ha ezeket az adatokat a föld paraszti megművelésénél annyira fontos lóállomány meg a tökéletesített mezőgazdasági eszközök megoszlásának statisztikáival egészítjük ki.

1890 körül az európai Oroszország 49 kormányzóságában nyilvántartott 10.162.559 parasztság közül 2.777.485 nem rendelkezett lóval, 2.909.042 csak egy lóval, 1.072.298 három lóval, 1.155.907 négy vagy ennél több lóval dolgozott. Vagyis a gazdaságok 55.9%-a a lóállomány-

nak mindössze 17.2%-át birtokolta míg 22%-a annak 56.3%-a fölött parancsolt.

A taurieni kormányzóság két kerületében meg a Dnyeper kerületben a gazdagok 20%-a a tőkésesített mezőgazdasági eszközök 85.5%-át birtokolta, míg a gazdaságok 50%-a csupán 3.6%-át. A szamarai kormány két kerületében az arány 72.5 ill. 2.8%; a permi kormány két kerületében 86.1 ill. 2%; az oreli kormány két kerületében 75.5 ill. 2.4%; a voronyezsi kormány négy körzetében 70.1 ill. 3.6%. A nyert kép ebben a viszonylatban is egyöntetű.

A faluközösség alapján álló parasztság felbomlása természetesen nem haladt előre a széles cári birodalom egész területén ugyanazon gyorsasággal. De mindenütt folyamatban volt. A földönfutó semmitlenek egyre nagyobb tömegét hozta létre. Munkakeresők meg vándormunkások csapataival öntötte el az országutakat. Olcsó munkaerőt szolgáltatott a gyáraknak. Fogyasztópiacot képezett a mezőgazdaság számára. Létrehozta másrészt a kapitalista gazdálkodásra áttért jómódú kulákságot, amely a fejlődő ipar számára jelentett egyre szélesebb felvevőképeségű piacot. Nem kívülről rákényszerítve, hanem az orosz „népélet” mélyén napról-napra kitermelődve álltak elő azok az alapok, amelyeken a kapitalizmus rohamos ütemben kibontakozhatott.

Oroszországban korábban sem hiányzott az ipar. Minden jobbágyságban volt csizmadia, ács, szabó, kovács, kerékgyártó és más mesterember. A falusi lakosságnak mintegy 1%-a a földművelés mellett ipart is űzött. A 18. században jelentkezik a kézműipari termelés is. Találunk ebben az időben olyan manufaktúrát, amely ezernél több munkást foglalkoztat. Éppen Oroszországban egy olyan jelenséget tapasztalhatunk, amelynek mását hasztalan keressük a nagy iparos országok történetében. Ez nem a bérmunkán, hanem a jobbágmunkán felépülő manufaktúra. Már Nagy Péter is sok manufaktúrát alapított. 1725-ben kétszáznál több jobbágmunkán felépülő kézműipari üzem volt Oroszországban, amelyekben a cári uradalmakhoz vagy a földesuri birtokokhoz tartozó „lelkek” végeztek robotot.

A kontinentális zárlat, amelynek bevezetésére Napoleon a tilziti békekében kényszerítette I. Sándor cárt, több iparágat, különösen a gyapotipart, gyors növekedésre készítette. A gyapotárúkat addig csaknem kizárólag Angliából szerezték be. 1804-ben 199, főképen apró gyapotfeldolgozó üzem működött kb. 6500 munkással és 5 millió rubel évi termeléssel. 1814-ben már 423 üzem volt, mintegy 40 ezer munkással és 30 mill. r. évi termeléssel. Együttal, a leginkább földesur gyárosok, egyre nagyobb számban szabadítják fel jobbágyaikat, akiknek munkaereje drágának bizonyult. 1825-ben a munkásoknak kb. fele már „szabad” bérmunkás.

Mégis, nem a tőkés alapon vezetett egyes üzemek voltak azok, amelyek ennek a kornak jellegét meghatározták. A kereskedelmi tőke ebben az időben még nem fordult a termelés felé, hanem tulnyomó részben a paraszti háziipar termelvényeinek felvásárlásával és értékesítésével foglalkozott. Az orosz ipar kapitalista formája csupán a 19. század második felében bontakozott ki valóban benyomást keltő arányokban. A moszkvai kormányzóságban tíz iparágához tartozó 523 üzem közül 13-nak alapítási éve ismeretlen; 46-ot 1800 előtt alapítottak; 3-at 1801 és 1810 közt; 6-ot 1811 és 1820 közt; 11-et 1821 és 1830 közt; 11-et 1831 és 1840 közt; 37-et 1840 és 1850 közt; 121-et 1851 és 1860 közt; 275-öt 1861 és 1870 közt. Ettől kezdve a fejlődés nem elsősorban az üzemek számbeli szaporodásában jut kifejezésre, hanem főleg azoknak nagyüzemekké való gyarapításában és mammutgyárak alapításában.

Az új idők kezdetét a megélenkülő vasutépítési tevékenység is jelezte. Míg 1845-ben mindössze 144 km.-t tett ki a sánpálya hossza, tíz évvel később pedig 1048 km.-t, addig 1865-ben már 3940; 1875-ben 19.584; 1885-ben 26.847; 1895-ben 37.717; 1905-ben pedig több, mint 55 ezer kilométert. A század végén Uljanov azt írhatta, hogy a „faeke, a cséphadaró, a vizimalom meg a kéziszővőgép Oroszországa gyors ütemben változott át a vaseke, a cséplőgép, a gőzmalom meg a mechanikus szövőgép Oroszországává”. Az iparban foglalkoztatott munkások száma rohamosan emelkedett. A gyárakban 1865-ben 509 ezer, 1890-ben 840 ezer; a bányáiparban 1865-ben 165 ezer, 1890-ben 340 ezer; a vasutakon 1865-ben 32 ezer, 1890-ben kerekén negyedmillió munkás dolgozott. 1913-ban az orosz gyáripar már közel három és félmillió munkást foglalkoztatott.

Az ipar abszolút növekedése mellett is feltűnőbb az a tény, hogy főképpen az óriásüzemek munkásainak száma emelkedik. 1903-ban már mintegy 250 olyan gyárat számláltak, amely ezernél nagyobb munkaslétszámmal dolgozott. Az ötezernél nagyobb személyzettel dolgozó gyárak száma 1902-ben egész Oroszországban 35-re rugott, 270 ezer munkással; Péterváron pedig 14-re, együttesen 132 ezer munkással. Ennek a számnak a jelentősége akkor tűnik ki igazán, ha tekintetbe vesszük, hogy Németországban még 1907-ben is csak 12 ilyen mammutüzem létezett, együttesen 119 ezer munkással.

Minden iparágban a termelés gyors emelkedését tapasztaljuk. A kőszéntermelés 1860-ban 0.3; 1880-ban 3.3; 1890-ben 6.01, 1911-ben 28.5; 1913-ban 36.3 millió tonnát tett ki. Az öntöttvas termelés 1860-ban 296 ezer tonnáról 1880-ban 449; 1890-ben 928; 1900-ban 2709; 1912-ben pedig 4100 ezer tonnára emelkedett. A naftaforrásokból 1890-ben 3.7 millió; 1913-ban 9.18 millió tonna olajat nyertek. A textilipar 1861-ben mintegy 50 ezer; 1881-ben 147; 1891-ben 172; 1901-ben 263; 1910-ben pedig már 360 ezer tonna gyapotot dolgozott fel.

Az iparba befektetett tőke az első időben kizárólag belföldi eredetű volt. A tőkés termelési rend fejlődésének ebben a szakaszban a európai hatalmak még nem voltak abban a helyzetben, hogy jelentősebb mennyiségben vihettek volna ki tőkét a gazdasági fejlődés alacsonyabb fokain álló országokba. A kapitalizmus szabadversenyessé korszaka csak érlelődésben volt az imperiálizmus felé. Minden figyelmét az árukivitelre fordította. Az orosz behozatal, mezőgazdasági és gyári gépek mellett, jórészt különböző fényűzési cikkekből tevődött össze. A kivitel oroszán-részt gabona, fa és más nyersanyagok tették ki. A gabonakivitel, különösen a század végén, rohamosan emelkedik, s a század fordulóján eléri a hétmillió tonnát.

Csak a 80-as évek vége felé kezd behatolni a külföldi tőke, a kibontakozó imperiálizmus tőkekivitele jegyében. 1889 és 1899 közt a hivatalos „Financ. Vjesztnyik” szerint 78 külföldi vállalat létesült 126 és fél millió rubel tőkével. A francia nagybankok, elsősorban a Sociéte Générale meg a Banque de Paris et de Pays Bas 1902-ben kilenc-tíz milliárd, 1915-ben pedig már mintegy husz milliárd frankkal voltak érdekelve az orosz gazdasági életben. Az angol tőke, a Banc of England révén, csupán 1912-ben 18 és fél millió font sterlinget fektetett be az orosz iparba. Nem maradhattak el természetesen a németek sem. Az Orosz Külkereskedelmi Bank meg a Pétervári Nemzetközi Kereskedelmi Bank, amelyek 1912-ben, mintegy 100 millió tőkét és 40 milliós tartalékalapot mutattak ki, háromnegyedrészben német tőkével dolgoztak. Az előbbi a Deutsche Bank koncernjéhez, az utóbbi a Diskonto Gesellschaft érdekkörébe tar-

tozott. A világháborút közvetlenül megelőző időben a nagy pétervári bankok mintegy nyolc és egynegyed milliárd tőkével rendelkeztek, amelyben a külföldi bankok részesedése nemzetiség szerint a következő volt: francia 55%, német 35%, angol 10%.

Ennek a hatalmas tőkének felhasználása ebben az időben már Oroszországban is túllépte a bankok kezdeti szerepkörét. Nem elégedtek meg a tisztán pénzügyi műveletekkel, hanem legalább 40%-ban az orosz széniparban, naftakitermelésbe, cémentiparba meg egyéb iparágakba voltak befektetve. A banktőke meg az ipari tőke egybenövése Oroszországban is bekövetkezett. Kialakult a fináncsőke és elfoglalta a gazdasági élet vezető őrhelyeit. Meghatározta a cárizmus egész külpolitikai magatartását is, amely tudvalevőleg erélyes terjeszkedő politikában jutott kifejezésre.

Félévszázaddal a „felszabadítás” után, az imperiálizmus valósággá lett Oroszországban. A tőkés termelési rendnek ez az utolsó szakasza, annak ellenére, hogy az orosz polgárság nem érkezett el a hatalom teljességéhez; annak ellenére, hogy rengeteg feudális csökevény élőködött tovább a gazdasági és társadalmi életben, kitermelte azokat a modern ellentéteket is, amelyek egy új termelési és társadalmi rend felé mutattak. A mintegy száz ipariközpontba sűrített munkásság hatalmas átütőerővel rendelkezett és egy tudatos kisebbségtől irányítva egyre elhatározóbb szóval avatkozott be az ország életébe. A polgárság maga ingadozóan mutatkozott. Így a mérhetetlen gyűlölettel fűtött muzsiktömegek nem benne, hanem hovatovább az ipari munkásságban látták természetes osztályszövetségesüket. A nemzetközi ellentétek úgy Mandzsuriában, Turkesztánban és Perzsiában, mint a Dardanelláknál, a Balkánon vagy a nyugati határok szláv ütközőpontjainál, hatalmas versenytársakkal állították szembe a cárizmusban kicsúcsosodó rendszert. Nyilvánvaló volt, különösen az 1905. év tapasztalatai után, hogy a nemzetközi és belső feszültség vagy ennek valamilyen kombinációja, alapján fogja azt megremegtetni. Ami, a világháború utolsó éveiben, az egész gazdasági és társadalmi élet alapjainak megmásulását vonva maga után, be is következett.

Jegyzet. Folyóiratok és cikkek mellett a következő művek felhasználására kell hivatkoznunk: 1. Uljanov: *Die Entwicklung des Kapitalismus in Russland*. 2. Uljanov: *L'imperialisme dernière étape du capitalisme*. 3. Pokrowski: *Historische Aufsätze*. 4. Istiroja Rossiji, ukrán kiadás, Charkov. 5. Zinovjev: *Imperialismus és világ gazdaság, cseh kiadás, Prága*. 6. Abezgauz i Protasov: *Partijnaja Gramota*.

EURÓPA KAIRÓJA. „Szent Margit-szigetén megépül-e a magyar Montecarlo, ez nem nagyon bizonyos. De ha megépül és meg nem épül: husz év múlva jó dolog lesz idegenként Budapesten mulatni. Ez a mi istentelen jóslatunk, Budapest lesz az európai Kairó. Egy kifejlődött tarka, lármás monstre-mulatóhely. Egy kicsit ázsiaiba, mint az afrikai Kairó. Hangulata, színe, parfüme tulveyes és tulerős. Ize a fűszert-termő szigetek, vadhusának az ize lesz. De mulatságos és vig metropolis. Az orfeumok és százféle mulatók városa lesz e város...

Mulatni pedig szeretünk. Az egyre nyüzsgőbb világ útjába akaratlanul is mindjobban beleesünk. A nőink szépek. A borunk jeles. Életünk érdekes vegyülése a Balkánnak és Amerikának. Az egységes társadalomtól távolabb vagyunk, mint valaha.” (Ady Endre: *Jóslások Magyarországról*. Athenaeum. Budapest, 1936. 128 és 129. oldal.)